

JINOYATCHILIK SABABLARI: KRIMINOLOGIK TAHLIL VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Dusanov Nodir Sirojiddin o‘g‘li

Abu Rayhon Beruniy universiteti yuridik fakulteti stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu tezisda jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik sabablar qisqacha tahlil qilingan. So‘nggi statistik ma‘lumotlar asosida ishsizlik, moliyaviy qiyinchilik, huquqiy savodsizlik va oilaviy muammolarning jinoyatchilik darajasiga ta’siri ko‘rib chiqilgan hamda mahallada olib borilayotgan profilaktika ishlarining samaradorligi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *jinoyatchilik sabablari, kriminologik omillar, ishsizlik, huquqiy savodsizlik, profilaktika, mahalla instituti, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, statistik tahlil.*

Jinoyatchilik — murakkab ijtimoiy hodisa bo‘lib, uning kelib chiqishida bitta emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ko‘plab omillar ishtirok etadi. Kriminologiya fanida jinoyatchilik sabablarini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega, chunki aynan shu sabablarni to‘g‘ri aniqlash samarali profilaktika siyosatini shakllantirish imkonini beradi. Zamonaviy kriminologik yondashuvlarga ko‘ra, jinoyatchilikning ildizlarini faqat huquqbuzar shaxsning individual xususiyatlaridan emas, balki uni o‘rab turgan ijtimoiy-iqtisodiy muhitdan ham izlash lozim. Mutaxassislarining ta’kidlashicha, jinoyatchilikni faqat jazolash orqali emas, balki uning ildizlari — qashshoqlik, ishsizlik va oilaviy muammolarni bartaraf etish orqali kamaytirilganda haqiqiy natijaga erishish mumkin.

Ishsizlik jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi eng muhim iqtisodiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, ishsizlik darajasi oshgani sari jinoyatchilik va oilalardagi notinchlik ham ortib boradi, bu esa o‘z navbatida bolalarning tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekistonda ishsizlik darajasi so‘nggi yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo‘lsa-da, mehnat bozoridagi malaka va ta’lim tizimining amaliyot talablariga to‘liq mos kelmasligi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida yashirin ishsizlikni saqlab qolmoqda. Bu holat rasmiy statistikada ham o‘z aksini topgan: 2026-yilning yanvar–iyun oylarida mamlakatda ishsiz fuqarolar tomonidan 574 ta jinoyat sodir etilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2025-yilning mos davridagi 830 taga nisbatan sezilarli darajada kamaygan, biroq bu toifa hamon jinoyatchilikning barqaror manbalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Yoshlar va talabalar o‘rtasidagi jinoyatchilikni tahlil qilish sabablar tizimini yanada aniqroq ko‘rsatadi. Oliy ta’lim vazirligi tomonidan o‘tkazilgan tahlilga ko‘ra, talabalar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning 27 foizi oson pul topish istagi yoki moliyaviy qiyinchiliklar bilan, 22 foizi shaxslararo nizolar bilan, 27 foizi yo‘l harakati qoidalarini mensimaslik bilan, 11 foizi esa huquqiy savodsizlik bilan bog‘liq bo‘lgan. Bunda alohida diqqatga sazovor jihat shundaki, sodir etilgan jinoyatlarning yarmi aynan sirtqi ta’lim

20-Avgust, 2026-yil

shaklida o'qiyotgan talabalar hissasiga to'g'ri kelgan, bu esa doimiy o'quv-tarbiyaviy nazoratning yetishmasligi jinoyatchilikka moyillikni oshirishi mumkinligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, 2025-yilda talabalar jinoyatchiligi umumiy hisobda 19 foizga kamaygani ham qayd etilgan, bu esa universitetlarda joriy etilgan tyutorlik tizimi va profilaktik nazorat choralariining ijobiy natija bergani bilan izohlanadi.

Umumiy jinoyatchilik dinamikasini eng so'nggi statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish sabablarning ijtimoiy tarkibini yanada yaqqolroq namoyish etadi. Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilning yanvar–iyun oylarida mamlakatda jami 14 342 ta oldini olish mumkin bo'lgan jinoyat qayd etilgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2025-yilning mos davriga nisbatan 2 309 taga kamaygan. Ijtimoiy guruhlar kesimida esa quyidagi manzara kuzatiladi: yoshlar tomonidan 2 872 ta (o'tgan yilning mos davriga nisbatan 996 taga kam), ayollar tomonidan 663 ta (251 taga kam) va ilgari sudlangan shaxslar tomonidan 979 ta (72 taga kam) jinoyat sodir etilgan. Shu bilan birga, umumiy ijobiy dinamikaga qaramay, voyaga yetmaganlar ishtirokidagi jinoyatlar sonida aksincha 4,5 foizga o'sish qayd etilgan, bu esa voyaga yetmaganlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni alohida kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Jinoyatchilik sabablarini bartaraf etishga qaratilgan institutsional islohotlar ham so'nggi yillarda sezilarli natijalar bermoqda. Xususan, mahallalarda joriy etilgan yangi profilaktika tizimi natijasida respublika bo'yicha jinoyatchilik darajasi qariyb 1,5 baravarga kamaygani rasman e'tirof etilgan, bu tizim manzilli va ilmiy asosda qurilgan yondashuvning samarali natijasi sifatida baholanmoqda. 2026-yil 3-yanvarda imzolangan tegishli Prezident qarori ushbu tizimni yanada chuqurlashtirish, uni raqamlashtirish va har bir fuqaroni jinoyat profilaktikasi jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan. Bunday yondashuv kriminologiyaning asosiy tamoyiliga — jinoyatchilikka qarshi kurashni nafaqat repressiv, balki ijtimoiy-profilaktik y o'l bilan olib borish tamoyiliga to'liq mos keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jinoyatchilikning kelib chiqish sabablarini kompleks tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ishsizlik, moliyaviy qiyinchilik, huquqiy savodsizlik va tarbiyaviy nazoratning yetishmasligi kabi omillar bir-biri bilan uzviy bog'liq holda jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi asosiy manbalar sifatida namoyon bo'ladi. So'nggi statistik ma'lumotlar umumiy jinoyatchilik ko'rsatkichlarining pasayish tendensiyasiga ega ekanini, biroq voyaga yetmaganlar o'rtasidagi jinoyatchilikning o'sib borayotganini ham ko'rsatadi. Shu sababli kelgusida profilaktika siyosatini shakllantirishda ijtimoiy-iqtisodiy omillarni bartaraf etish bilan bir qatorda, ta'lim tizimida huquqiy tarbiya va voyaga yetmaganlar bilan individual ishlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish, shuningdek mahalla institutining profilaktik salohiyatidan samarali foydalanishni davom ettirish zarur bo'ladi.

20-Avgust, 2026-yil

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismailov B.I. Kriminologiya: Darslik. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2020.
2. Rustambaev M.H. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2018.
3. Usmonova V.B. Ishsizlik va jinoyatchilik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik muammolari. – Toshkent, 2024.
4. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. Jinoyatchilik holati va uning oldini olish bo‘yicha statistik axborotnoma (2026-yil yanvar–iyun). – Toshkent, 2026.
5. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Kriminologik tadqiqotlar instituti. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi dinamikasi to‘g‘risida tahliliy ma’lumotnoma. – Toshkent, 2026.

Global
Science
Publication